

О. Олесь.

З приводу 30-ліття його літературної творчости.

В 1933 році минає тридцятьліття літературної творчости одного з найбільших наших поетів, високоталановитого лірика, співця національного відродження України й найбільшого виразника настроїв української інтелігенції в передреволюційній добі О. Олесь (Олександра Кандиби).

Від самих майже початків літературної діяльності Олесь був загально признаний одним із клясиків української літератури і безперечно зайняв одно з найпочесніших місць на нашій літературній „Олімпі“. Слава, значіння й впливи Олесь з бігом часу змінювалися. В передреволюційній добі він був чи не найбільш улюбленим поетом української, особливо наддніпрянської інтелігенції. Але пройшов час і — хоч слава Олесь не згасла, хоч і досі Олесь загально шанують як одного з найталановитіших поетів України, та в дійсності в пореволюційній добі дещо менше читають твори Олесь, дещо слабше захоплюються його поезіями.

Щоправда, ще недавно — яких 9—10 років тому, підчас вельми урочистого святкування 20-ліття літературної діяльності Олесь в крузі української еміграції в Чехословаччині, де нині перебуває Олесь, і у Львові й навіть у Києві, могло здаватися, що поет все ще стоїть на вершку слави, як і колись, перед революцією. Олесь називали „першорядним ліриком“ і „найбільшим“ по Шевченкові українським поетом. Але це була властиво данина колишніх адораторів та почитателів Олесевої музи, колишній славі поета. Це був ніби гарний спомин з кращих часів. У дійсності, Олесь вже і в той час читали мало; середній читач пореволюційної доби взагалі не дуже захоплювався поезією, а „еліта“ цікавилася вже чим іншим; так само й молоді поети шукали інших доріг ніж ті, якими йшов Олесь. Олесь почали забувати. В 1928 році, з приводу 25-ліття його літературної діяльності не появилася, оскільки знаємо, ні одна стаття, присвячена його творчості (лише у січні 1929 р. відгукнулася на це 25-ліття „Нова Зоря“). Очеvidно, в тім „забуванні“ Олесь винен передусім загальний занепад цікавості серед нашого середнього громадянства до своєї літератури й особливо до поезії. Тому й три збірки О. Олесь, видані на еміграції в Чехословаччині („На Зелених Горах“, „Поезії“, кн. V, вид. 2-е і Чужиною“) ледви не були продані гандлярам старого паперу, бо — за браком покупців — не було змоги їх викупити з друкарні; потрібний був спеціальний апел до українського громадянства по різних укр. часописах, аби не допустити до такого національного сорому.

Може в тому поєзаважила дещо й інша причина. Зменшення інтересу до поезії Олесь почалося властиво вже в революційні дні 1917 р., коли поет перестав відчувати так, як відчу-

вала маса української „інтелігенції“ (чи, може б ліпше сказати, української середньої верстви суспільства) і бути виразником її настроїв. Разом з тим у літературній діяльності Олесь зазначилася криза: він почав дещо менше (а потім і значно менше) писати, а головню з-під пера його не виходили твори помітніші, сильні або яскраві, захоплюючі або чаруючі. Слава Олесь почала дещо меркнути. Появилися нові сильні й свіжі поетичні таланти, серед котрих особливо відзначилися Тичина, Рильський, Филипович, Сосюра, Хвильовий та деякі інші поети ріжних напрямків, але всі — безсумнівно обдаровані визначними поетичними здібностями, поети, з яких — коли б не наступив на Вел. Україні все нівелюючий більшовицький терор — могли б вийти першорядні таланти. Та найголовніше, що всі поети підхоплювали глибше й яскравіше, ніж Олесь, подихи нового життя, нові пореволюційні настрої й переживання. Олесь у порівнанні з ними виходив ніби вже дещо „відсталим“.

Характеристичне, що вже навіть в часі урочистого святкування 20-літнього ювілею поетичної творчости поета на Великій Україні появилися статті, в яких досить сувора критична аналіза поетичної творчости Олесь вказувала, що він, хоч і визначний і талановитий поет, але ніби то поет пережитого, представник давнішої літератури, поет попередньої, передреволюційної доби, якого роля в літературі може вважатися вже скінченою. Особливо інтересною в цьому відношенню була стаття талановитого „неклясичного“ поета П. Филиповича.

Очевидно, що характеристика Олесь перебільшена. Твердити про скінчення ролі Олесь в нашій літературі завчасно. Без сумніву, Олесь не грає нині тієї ролі в літературі, яку грав колись, не викликає того захоплення, що давніше; але з-під пера його нераз виходять всетаки вельми гарні речі, хоч поруч з ними, на жаль, виписує поет і таке, що не може йому принести ані слави, ані чести, як нпр. його віршована „Історія України“ з її дивоглядним анархістичним кінцем. В кожнім разі, з-посеред української еміграції не вийшов ні один поет, якого можна було б не то ставити в один ряд із Олесем, але навіть в якій-небудь мірі порівнювати з ним. Олесь є нині єдиним справді визначним поетом української еміграції. І вже через те його ролю не можна вважати сповненою чи скінченою; а якщо в творчості Олесь нема давнішого вогню, давнішої краси й сили, — в тім винна у великій мірі й вся еміграційна атмосфера. В українській еміграції не видно духа живого. Як слушно підносив колись Дм. Дорошенко, за винятком величних, епохальних праць Вяч. Липинського (до речі, дуже мало читаних і мало знаних) і праць декілька інших одиниць, українська еміграція, не вважаючи на свою велику чисельність і присутність у ній дуже значної частини працівників української культури, не створила нічого великого, пориваючого і будуючого. То ж не диво, що і в єдиного визначного поета цієї еміграції не зявилися особливо гарні й захоплюючі твори. Очевидно, якби

Олесь був генієм, як Шевченко, або — скажемо — як у поляків — Міцкевич — він би сам міг створити такі величні вартості у своїй поезії, які не тільки започаткували б епоху в літературі, а може й викликали б ідеологічний перелім серед української еміграції. Але від звичайного таланту, хоч би й дуже великого годі вимагати чогось подібного. Отже не дивуймося, що Олесь не дає нині таких гарних і чаруючих поезій, як давніше, але з увагою спробуймо приглянутися до того, що він уже дав.

В кожному разі в минулому, як в історії української поезії, так і в розвитку української національно-громадської думки, (головно в передвоєннім десятилітті: 1906—1914 pp.) заслуга Олесьа дуже велика. І саме через те важко коротко її схарактеризувати.

Передусім належить зазначити, що Олесь поруч з Лесею Українкою є найбільшим з націоналістичних ліриків України. Без сумніву, і своєю літературною освітою, й глибиною поетичного чуття, й многогранністю таланту він не дорівнює Лесі Українці, але за те він ближчий і зрозуміліший для загалу інтелігенції. Лесьа Українка це (як ми казали вже на іншому місці) поетка української еліти, поетка вибраної частини нашої інтелігенції, Олесь виразник настроїв ширших кругів української націоналістичної інтелігенції, поет національного відродження ширших верств українського народу.

Народився О. Олесь в 1878 р. в північно-західній частині Слобожанщини, виховувався в родині свого діда — арендаря панського маєтку біля м-ка Недригайлова (Лебединського повіту); середню освіту одержав у хліборобській школі в Деркачах, Харківського повіту; високу — в Харківськiм Ветеринарнiм Інституті. До української національної свідомості дійшов Олесь ще учнем Деркачівської хліборобської школи. Там училися майже виключно діти селянських та напів-інтелігентських, отже не зросійщених або мало зросійщених родин. І через те серед вихованців цієї школи легко ширилася українська національна ідея, й завсіди існував значний гурток національно-свідомої молоді, що рвалася до громадської роботи. Та разом з тим ця молодь охоче й легко переймала також і соціалістичні, особливо так звані „народницькі“ (або соціалістично-революційні) погляди. Перейнявся був ними й Олесь і деякий час працював, хоч правда здається не дуже активно в рядах революційної української партії (РУП), і хоч потім вийшов з неї, на його світогляді виразно відбилися впливи соціалістично-революційної (народницької) ідеології, від яких поет, на жаль, не визволився вповні й дотепер (як видно це зі згадуваного вже злочасного закінчення його віршованої „Історії України“).

В Деркачівській школі розпочав Олесь і перші свої поетичні спроби. Хитаючись, як і більшість його шкільних товаришів між українськими національними змаганнями й симпатіями й соціалістично-революційним рухом у „загально-російськiм маштабі“, Олесь перші поезії писав то по великоруськи, то по українськи,

Щойно в 1903. р., під вражінням свята Котляревського, з приводу відкриття пам'ятника йому в Полтаві та завдяки знайомості з діячами РУП, Олесь остаточно перенявся українським національним світоглядом, перестав писати вірші по великоруськи й у тому 1903. році надрукував свої перші українські поезії.

По закінченні освіти Олесь працював яко земський статистик і ветеринарний лікар. Спершу перебував на Слобожанщині, потім був у Петербурзі й вкінці оселився в Києві. Останні роки перед війною (1913—1914) належав він до складу редакції „Літер.-Наук. Вістника“ й кермував відділом красною письменства в цім журналі.

Олесь виховався під майже виключним впливом російської культури, але через те, що в російській літературі в кінці ХІХ. й на поч. ХХ. ст. були досить сильні впливи деяких зах.-європейських літературних течій, зокрема символізму, за посередництвом російської поезії наблизився він почасти до західних тогочасних літературних напрямів.

Олесь розпочав свою літературну працю в тім часі, коли й російське, й наддніпрянсько-українське громадянство знаходилося в стадії найбільшого захоплення так званими „визвольними“, „поступовими“ та революційними ідеями й змаганнями. Саме в 1903. р. РУП. розпочала активну революційну роботу серед селянства на Слобожанщині й Полтавщині й викликала досить значні селянські заворушення. Перші поезії Олесь яскраво відбивають тогочасні визвольні, національні та революційні настрої української інтелігенції. Часто зразками для Олесь в тій порі були революційні поезії М. Горького, який знаходився тоді якраз на вершку слави, та великоруські революційні пісні. Тепер деякі з тих громадських поезій Олесь, писаних у дні „революційної весни“ — 1903—1906 рр., видаються надто патетичними, з мистецького боку примітивними, а по змісті часом навіть наївними. Але в ті часи вони відповідали настроям і поета, й громадянства.

В січні 1907. року вийшов у світ перший збірник поезій Олесь п. н. „З журбою радість обнялася“. В ній були й особисті, й національно-громадські ліричні поезії. В національно-громадській ліриці Олесь в цій книзі переважали бадьорі настрої. Але часом і в цій уже порі в поезіях Олесь на громадські мотиви брели ноти сумніву, смутку й журби, зрештою не чужі тоді й ширшому колові як „національно-свідомої“, так і „несвідомої“ інтелігенції на Україні. Проте, у всіх поезіях просвічували молодість, свіжість, щире захоплення. Мова поета була легка, різнобарвна, справді поетична, не обтяжена складними образами й символами, хоч і не зовсім вільна часом від реторики. В будові віршу Олесь, як впрочім і більшість визначних наддніпрянсько-українських поетів, наслідував ліпші зразки російських поетів, але в протилежність до багатьох своїх попередників, дуже мало позичав з української „народної“ пісні; це останнє можна б поставити й в мінус поетові. Але ж з другого боку, треба

признати, що в порівнанні з більшістю попередніх українських ліриків, вірш Олеся був безперечно дуже гарний.

Книжка „З журбою радість обнялася“ зробила величезне вражіння серед „національно-свідомих українців“. На жаль, поза їх межі вона попадала рідко, хоча поодинокі вірші, деклямовані перед ширшою (стже й „несвідомою“) публікою на загальноприступних концертах, дуже подобалися (особливо вірш „Айстри“). „Національно-свідомі“ готові були рівняти Олеся з Шевченком, та це очевидно була пересада, бо Олесеві не вдалося зворушити й захопити ширших верств інтелігенції на Україні. Але в крузі національно-свідомої інтелігенції він здобув відразу великий вплив і став її співцем, виразником її настроїв, переживань, надій, зневіри, радости й журби.

Розквіт поетичної творчости Олеся припадає на 1907—1911 роки. В цій періоді створив він два свої найкращі „драматичні етюди“ — „По дорозі в Казку“ й „Над Дніпром“, ліричну поему „Що-року“ та більшу частину своїх кращих ліричних віршів, перенятих, впрочім, переважно смутком та розчаруванням. Ця доба творчости Олеся характеризується наближенням його до російських поетів-символістів. Особливо кидається у вічі близькість деяких тем і настроїв у його творчості до Вяч. Іванова, Ін. Анненского та ін. Далі, через посередництво російських поетів, наблизився Олень до прославлених західноєвропейських символістів Метерлінка, Маларме і т. д.

Особливо захоплюється Олень творами Метерлінка й під його впливом пише в 1910—1914 роках цілий ряд драматичних етюдів — „По дорозі в Казку“, далі — „Осінь“, „Танець горбачів“ та інші. Та на жаль Олень захопився не шедеврами Метерлінкової творчости, такими як „Синій птах“ або „Сестра Беатриса“, але тими творами, які писав Метерлінк, коли ще був на роздоріжжі, нпр. „Сліпці“, в яких бренть сум і розпука, в яким почуття обмежености людини параліжує все в її вищих змаганнях.

Рівночасно з тим Олень звернувся ніби то й до старого романтизму, пишучи такі суто-романтичні етюди, як „Трагедія серця“ й „Над Дніпром“.

Але і в цій добі Олень не став ані справжнім романтиком, ані символістом. Цим може й треба пояснити, що рішучий прихильник в письменстві й ворог всякого „модернізму“, символізму і т. п. течій Сергій Єфремов завжди якнайприхильніше оцінював поезії Олеся, не вважаючи на їх романтичні та символічні елементи. Справді „романтизм“ Олеся поверховний, більш аксесуарний, ніж сутній. В поезіях Олеся є елементи романтизму (й символізму), але нема — коли можна б так висловитися — „душі романтизму“.

Основа романтизму полягає в змаганні вийти за межі звичайного, земного, проникнути в таємне, освітлити або принаймні доторкнутися вічного, нетлінного, „потойбічного“, — змагання до надземного ідеалу. Цих змагань ми не бачимо в творах

Олеся. Навіть у тих драматичних етюдах, де Олесь ставить „основні проблеми“ людського існування, де він хоче розв'язати загадку вічної трагедії людини в її безуспішній погоні за ідеалом, він не виходить поза межі земних проблем, не піднімається над шукання ідеалу тут на землі чи, інакше сказати, над змагання до створення земного раю. Трагедію людини й людства Олесь бачить виключно в площині земного, емпіричного існування, в неможливості створити „земний рай“.

Особливо характеристичний з цього погляду один з найкращих творів Олеся „По дорозі в Казку“ з ніби то суто-романтичним змістом. Герой і юрба; герой веде юрбу до Казки, до щастя, до вічного раю; юрба в захопленні іде за ним; але приходять час і серед неї з'являються сумніви, потім зневіра, а вкінці люта зненависть до провідника, який веде її до щастя. Його побивають, юрба вертає назад, а покинений всіма герой вмирає. Перед смертю бачить крилатого мешканця „Казки“, до якої було вже дуже близько і він довів юрбу майже до її самих брам — але його зусилля були даремні...

Сюжет цей ніби вповні романтичний. Але, приглянувшись ближче цьому етюдіві Олеся, побачимо, що й тут він не відривається від землі. Його „Казка“ це не Дантів і навіть не Метерлінків „рай“, це радше було б щось в роді „Утопії“ Т. Моруса або Маркса, Енгельса чи може Чернишевського, це край, де не було б політичного, національного й соціального гніту, де панували б свобода, рівність, добробут, але — не чути у мріях поета туги за вічним, неземним. Тому саме й наслідував Олесь з творів Метерлінка не ті, в яких геніяльний, хоча часами й еретичний бельгійський драматург намагався розв'язати основні проблеми життя, але менші його твори, писані переважно в початках Метерлінкової творчості; впрочім і з цих останніх Олесь не переносив до своїх етюдів нічого метафізично-містичного; замість Метерлінкового розпучливого представлення обмеженості людського розуму й вічної, органічної „сліпоті“ людини, — в Олесевих етюдах виступає найчастіше просто зневіра в можливості досягнення щастя на землі, в можливості земного раю. „Містичне“ в Олеся хіба представлення безнадійності у формі переслідування людини й людства якоюсь вічною долею („злим роком“ „злою судьбою“). Але й тут нам вбачається радше формальний символ, ніж справді щось містичне.

Новіші критики говорять звичайно про спрощення, примітивізацію Метерлінкової символіки в творах Олеся. Це почасти вірно, почасти — ні. Бо в нього властиво лише зовнішня подібність до Метерлінка, зовнішнє наслідування. Тому ми радше сказали б, що Олесь не так спрощує, як „реалізує“ („емпіризує“) Метерлінківські ідеї, символи, настрої. Через те твори нашого поета не мають філософської глибини, але набирають більшої виразності, сили, безпосередності й стають зрозумілими для середнього інтелігента.

Олесь не є поетом-філософом, ще менше поетом-містиком. Він просто поет, і при тім поет переважно реалістичного напрямку й більш-менш позитивістичного світогляду. В тім сила, але рівночасно й слабкість творів Олесь. Завдяки більшій реалістичності його твори лекше здобули славу й захоплення серед сучасників; але задля браку глибших ідей у тих творах, вони не стали чимсь особливо визначним, не зацікавили ані чужинців, ані своїх — відчужених від національного ґрунту „малоросів“.

В кожному разі, в свій час, поезії Олесь другої доби його творчости, в яких він почасті розвінчував свої давніші мрії та виявляв безнадійність шукань ідеалу й щастя, — припали до серця великій більшості читачів, побідно, як перед тим його перші дві збірки поезій. Їх настрої відповідав переважаючому тогочасному настроєві наддніпрянської інтелігенції.

В останніх роках перед війною, немов передчуваючи близькі останні часи, Олесь піддається ще більшій журбі й безнадії. Його драматичні етюди написані в 1912—1914 роках, жахливо — песимістичні. Нераз і в ліриці звучать аж надто сумні ноти. І хоч поет нераз потішає себе, що

пройдуть тисячі, мільони років, —
і загремлять уста пророків,
і здійсняться шаленців сни
про свято вічної весни.

Та це радше вислів сумної безнадії й меланхолії, ніж справжня віра в недосяжну „вічну весну“, що ніби то має прийти — „по мільонах літ“!

Незвичайно характеристичним для тогочасного розчарування, песемізму та крайнього ідейного бездоріжжя інтелігенції (чи радше його відчуття) є отсей, що до форми й експресії не поганий вірш Олесь, уміщений в березневій книжці соціал-демократичного „Дзвону“ за 1913-ий рік, присвяченій К. Марксові (за вірш цей та ще за дві статті згадана книжка „Дзвону“ була сконфіскована!):

Не нам, не нам осміяним сміятись
не нам скаліченим іти,
німим піснями заливатись,
сліпим відшукувать світи.
Не нам ловить в небеснім морі

зорі
Не нам, —
орлам!

Родились ми холодними мерцями
і уявили з себе щось,
і нам в порожніми серцями
комусь кричатись довелось:
Вперед! Вперед! Самоофірал

Віра
в мету
святу!

А ми давно свої згубили крила,
та й чи були вони у нас?
Нудьга нам байку утворила,
непевні фарби кинув час
і ми повірили правдиво

в диво...
Мана
одна!

Кричали ми на площі і в пустелі,
жили віки в короткий час,
і чули нас, здається, скелі,
але ніхто не слухав нас,
бо не носили прапори шовкові

крові.
А кров —
любві!

А де нема любови і страждання,
там не живе, не бється і життя!
І доведеться нам під людське глузування
спинити свій галас без пуття.
А замість нас великий встане раб в кайданах,
в ранах,
Огнем,
мечемі

Здається, що нелегко яскравіше передати безвартність, а в значній мірі й ідейну пустопорожність передвоєнної ліберально-демократичної інтелігенції, що сама майже свідомо готувала собі загибель, шлях до більшовизму.

Але цей бунтарсько-більшовицький вірш стоїть майже одинок в пізнішій передреволюційній ліриці Олесья. Соціалістичні та революційні ідеї, хоч і відзиваються від часу до часу в його творчості, але вже досить слабо. До старих соціалістичних мрій він уже не може вернути, а іншого — надійнішого й кращого — шляху не відважується розшукати. І зі смутком промовляє, що

люд блукає по пустині,
і Бог далеко від землі.

З початком революції Олесь на хвилю оживлюється. Захоплений „волею“, червоними прапорами („червоні прапори, куди не кинеш оком, цвітуть на вулицях, як макові квітки“...), прославляє, й похід робітників, і пробудження України, й марсельезу, й українське військо... Але ці „славословія“ революції виходили в Олесья здебільшого дуже невдалі. Не могли вони рівнятися з давнішими його, молодими піснями відродження. Може найліпше ще з них вийшла отся поезійка: „Українське військо, мов з могили, встало, загреміло в бубни, в сурмоньки заграло“ і т. д.; хоч і цей вірш не є чимсь особливим, але все ж в нім віс щире почуття й захоплення,

Впрочім, весняні, революційні настрої були в Олесья недовгі. В революційнім дусі він написав у 1917 році лише кілька поезій. Властиво, вже й навіть при самім початку революції, при перших вістках про революцію, поет — і сам того здається, як слід, не помічаючи, висловлює страшний присуд собі, як представникові безсилої, нездійної до активної, будівничої роботи, ліберально-демократичної інтелігенції, та й всій цій інтелігенції:

Співають, сміються, а я не сміюсь
а я ще примар і страховищ боюсь...
Мій мозок і тіло ще душають кайдани

Я наче невольник, що нагло вночі,
прокинувся і чує десь близько... мечі...

А далі, ще серед загальних радощів і торжества, серед загального захоплення революцією, поет немов би прочув віщим серцем близьку трагедію й кинув один за другим кілька правдиво-поетичних віршів, в яких відбилися гіркий сумнів, розчару-

вання, відчай: „Лебідь“, „Після довгих літ мовчання“ і мабуть найсильніший з них: отсей, звернений до революції:

Вона прийшла, як мрія довгожданна,
І вийшли всі назустріч їй, —
І всі кричали їй: „Осанна!
Благословенний ранок твій!“
І враз усмішкою гіркою
ІІ всміхаються уста...
І враз показує рукою
нам на Голгофту, на хреста!

І характеристична річ — ці поезії, поезії сумніву й зневіри вийшли в Олеся без порівняння кращі, ніж революційні пісні. Взагалі, в пізнішій його творчості лірика журби, смутку, розчарування значно виходить кращою, щирішою та більш зворушливою, більше промовляє до серця, ніж ті з його пізніших поезій, у яких переважають радість, надія, оптимізм, веселість тощо.

Революція 1917 року й пізніші національно-державницькі змагання України відбилися у творчості Олеся розмірно мало і слабо. Тим самим виявилось, що Олесь в далеко більшій мірі суб'єктивний лірик, ніж „громадський поет“, за якого його колись уважали. Майже самотньо стоїть серед його поезій вірш „Дрогобич наш упав підтятий“... перенятий національно-громадським гнівом, але... і цей вірш не має тої сили, яку, здається, хотів вкласти в нього поет, і не робить могутнього вражіння. Частіше, як відгук на національні невдачі, зустрічаємо в Олеся лише безсилі зойки й плач (як зрештою і в цілому майже нашого „національно-свідомого“, ліберально-демократичного загалу; за винятком розмірно невеликої горстки героїв, що — ледви вбрані й ледви узброєні — йшли на нерівні бої з переважаючим червоним ворогом).

Що дня із прірв повзуть нові гадюки,
що дня сичать, віщують щось...
Кричу, зову, ламаю руки,
в очах з пільмою все злилось
Вернувся б я, пішов би я на стражу,
та віри й крихти не знайду...

Або знову:

Тіло, тіло з нами,
а душі нема..
І що дня шукаєм
ми її дарма...

„Біль, тупий, глибокий біль“... „Болить душа“... „Хтось тихо-тихо плаче і стогне на труні“... „Прибили всю мою істоту“... „усмішку свою я загубив у своїм краю і можу тільки плакати“... „Біля мене труни і без трун тіла“... Це переважаючі настрої у віршах Олеся, писаних в ті дні, коли в боях рішалася доля України. Щоправда є дві-три поезії з тих часів у Олеся й з іншим настроєм, нпр. „Ми підемо широкими шляхами“, та тільки в них більше реторики, ніж справжньої поетичності.

